

დალი ჩიტუნაშვილი

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

ხანმეტი ოთხთავის უცნობი ხელნაწერი

ჩრდილოეთ კავკასიისა და საქართველოს ურთიერთობა მრავალსაუკუნოვან ისტორიას მოიცავს; კავკასიონზე მიმალული ქართული კვალი დიდი ხანია იპყრობს ქართველი მეცნიერების ყურადღებას და ეს მხარე ყოველთვის იყო მრავალფეროვანი აღმოჩენების დაუშრეტელი წყარო. ერთი შეხედვით, აღარავინ ელოდა ახლის პოვნას, მით უმეტეს, არა მივიწყებულ აულებსა და დანგრეულ ეკლესია-სამრეკლოებში, არამედ სამეცნიერო დაწესებულებებში, რომელთა საცავებშიც კარგად არის აღწერილი და ცნობილი სამეცნიერო საზოგადოებისათვის, თუმცა ბოლო მოვლენებმა საშუალება მოგვცეს საპირისპიროში დავრწმუნებულიყავით.

დალესტნის დედაქალაქში, მახაჩკალაში, განთავსებულ ისტორიისა და არქეოლოგიის ინსტიტუტში დაცული ქართული პალიმფსესტის შესახებ ფართო საზოგადოებისათვის 2016 წელს გახდა ცნობილი დალესტნის ისტორიისა და არქეოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომლის, შამილ ჰაფიზოვის, მიერ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში წაკითხული მოხსენების შემდეგ. ამ მოხსენებისა და დალესტნელი მეცნიერის მიერ თეიმურაზ გვანცელაძისათვის გადაცემული 2 ფოტოს საფუძველზე თეიმურაზ გვანცელაძემ თანავტორთან ერთად გამოაქვეყნა ნაშრომი: „ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები დალესტანში და ახლად გამოვლენილი ხანმეტი პალიმფსესტი“¹. ამგვარად, თეიმურაზ გვანცელაძეს ეკუთვნის ამ პალიმფსესტის იდენტიფიცირებისა და დათარიღების პირველი მცდელობაც და პირველი სტატიებიც.²

ცნობა ქართულ-არაბული ხელნაწერის შესახებ ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში სხვა გზით, დალესტნელი მეცნიერის შამილ შიხალიევისა და რუსი ისტორიკოსის, დენის ბელეცკის, მიმონერიდან გახდა ცნობილი (2014 წ.). ამ მიმონერის დროს დალესტნელი მეცნიერი თავის რუს კოლეგას დახმარებას სთხოვდა არაბული პალიმფსესტის რაობის გარკვევაში. დენის ბელეცკიმ, თავის მხრივ, ამავე თხოვნით ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის თანამშრომელს თემო ჯოჯუას მიმართა. საბოლოოდ, თემო ჯოჯუამ ხელნაწერის რამდენ-

¹ გვანცელაძე-გვანცელაძე, *ქართული ეპიგრაფიკული...*

² Гванцеладзе-Хапизов, Грузино-Арабский палимпсест из Дагестана.

არაბული-ქართული პალიმფსესტი, N1012

იმე ფოტო ჩვენ გადმოგვცა, რისთვისაც მას კიდევ ერთხელ დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

ექსპედიცია ქართული პალიმფსესტის შესასწავლად თითქმის ორი წლის განმავლობაში იგეგმებოდა და ბოლოს, 2018 წლის შემოდგომაზე, საშუალება მოგვეცა მახაჩკალაში ჩავსულიყავით და ადგილზე შეგვესწავლა ხელნაწერი, გადმოგვეწერა ტექსტი, მოგვეპოვებინა მაღალი ხარისხის დიგიტალური ასლები და უფლება ხელნაწერის გამოცემისა, რისთვისაც დიდი მადლობა გვინდა გადავუხადოთ მახაჩკალის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მთელ კოლექტივს, მის დირექტორს, საცავის მცველს, დიგიტალიზაციის ლაბორატორიის თანამშრომლებსა და სამკითხველო დარბაზის გამგეს.

ქართულ-არაბული პალიმფსესტი ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში ამ ინსტიტუტის თანამშრომელთა მიერ 1963-64 წლებში ორგანიზებული სამეცნიერო ექსპედიციის შედეგად აღმოჩნდა. ხელნაწერი, სავარაუდოდ, წამოღებული უნდა იყოს ლაკის რაიონის სოფ. უბრიდან, რასაც ადასტურებს ინსტიტუტში დაცული შემოსულობათა ნიგნი.

პალიმფსესტი მცირე ზომისაა, 83 ფურცლისაგან შედგება, ფურცლების ზომა არათანაბარია და 160×100 მმ და 165×210 მმ შორის მერყეობს. ხელნაწერის ზედა, არაბული ფენა, რომელიც ნაკლულია და სრულად არ მოუღწევია

ჩვენამდე, სუფიურ ტექსტს შეიცავს, მას დალესტნელი კოლეგები არა უგვიანეს მე-17 საუკუნით ათარიღებენ.¹

არაბული ხელნაწერის ერთი ფურცელი ქართული ხელნაწერის ¼ წარმოადგენს, შესაბამისად, ქართული ხელნაწერის ერთი ფურცელი გაჭრილია ჰორიზონტალურად და ვაკეცილი ვერტიკალურად, ამდენად, ხელთ უნდა გვქონოდა ქართული ხელნაწერის 41 ფურცელი და ასევე ერთი ფურცლის ¼. ხელნაწერის ზოგიერთ გვერდზე შემორჩენილმა არშიებმა ქართული ხელნაწერის ფურცლის ორიგინალის ზომის აღდგენის საშუალება მოგვცა. ის, სავარაუდოდ, 340×210 მმ უნდა ყოფილიყო.

პალიმფსესტის დეტალური შესწავლის, ხანმეტი ოთხთავის თითოეული გვერდის იდენტიფიკაციისა და გადმოწერის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ხელთ გვაქვს ქართული ხანმეტი ოთხთავის 14 სრული ფურცელი და 13 ნახევარი, ასევე ერთი მეოთხედით შემორჩენილი 1 ფურცელი. ტექსტის თანმიმდევრობის მიხედვით, ქართული ხელნაწერის ფურცლების აღსადგენად არაბული ხელნაწერის გვერდები შემდეგნაირად ნაწილდება:

2v	5r	5v	2r	15v	8r
3r	4v	4r	3v	14r	9v
8v	15r	10v	13r	13v	10r
9r	14v	11r	12v	12r	11v
21r	18v	18r	21v	33v	36r
17r	22v	22r	17v	6r	1v
36v	33r	78r	79v	79r	78v
1r	6v	59r	57v	56r	59v
81r	76v	76r	81v	24r	31v
54r	61v	61r	54v	70r	73v
31r	24v	58r	57v	57r	58v
73r	70v	50r	49v	49r	50v
71r	72v	72r	71v	77r	80v
75v	82r	82v	75r	25v	30r
80r	77v	74r	69v	69r	74v
30v	25v	52v	47r	47v	52r

¹ Гванцеладзе-Хапизов, Грузино-Арабский палимпсест из Дагестана, с.9.

44v	39r
38r	45v

39v	44r
45r	38v

65r	66v
16v	23r

66r	65v
23v	16r

20r	19vr
-----	------

19r	20v
-----	-----

43r	40v
-----	-----

40r	43c
-----	-----

34r	35v
-----	-----

35r	34v
-----	-----

28v	27r
-----	-----

27v	28r
-----	-----

32v	37r
-----	-----

37v	32r
-----	-----

48v	51r
-----	-----

51v	48r
-----	-----

53v	46r
-----	-----

46v	53r
-----	-----

60r	55v
-----	-----

55r	60v
-----	-----

68av	62r
------	-----

62v	68ar
-----	------

29r	26v
-----	-----

26r	29v
-----	-----

64r	67v
-----	-----

67r	64v
-----	-----

7r	7v
----	----

68r	63v
-----	-----

68v	63r
-----	-----

41r	42v
-----	-----

42r	41r
-----	-----

ტექსტის ორგანიზება (დაკანონვა) გვერდზე სრულად შეესაბამება ოთხ-თავის ტექსტისათვის დამახასიათებელ კოდიკოლოგიას: ტექსტი ნაწერია ორ სვეტად; სვეტის სიგანე 80 მმ-ია; სვეტებს შორის მანძილი – 25 მმ; ერთ ფურცელზე სტრიქონების რაოდენობა 19; სტრიქონებს შორის მანძილი კი – 11/12 მმ; გრაფემები ჩვეულებრივ ზის განკანონების ხაზზე და სიმაღლეში 6/7 მმ-ია; საზედაო გრაფემები გადის სვეტიდან და ავსებს მანძილს ორ სტრიქონს შორის (11/12 მმ სიმაღლეში); სტრიქონში გრაფემათა რაოდენობა ცხრიდან თორმეტამდე მერყეობს.

სხვა ხანმეტი ხელნაწერების მსგავსად, არაბულ-ქართულ პალიმფსესტში ტექსტი ნაწერია სადად და ლამაზად, გაფორმების გარეშე, მონუმენტური გრაფიკით; ბ, კ, ყ, ყ, შ გრაფემები ყოველთვის თავშეკრულია; სტრიქონის ბოლო გრაფემა ხშირად მოთავსებულია შუა სტრიქონში ან წინამავალ გრაფემასთან ერთად შენიაღვრული სახით, ამგვარად გვხვდება აჰ, ათ, ად, ლთ, გი, რო, მი გრაფემები. ტექსტი ნაწერია მიჯრით.

ხელნაწერში იშვიათად გვხვდება ქარაგმები: დაქარაგმებულია წმინდა სახელები: ღ(მერთ)ი, ი(ესო)კ, ო(კვალ)ი, ი(ერუსალ)ჴმდ; კავშირებიდან: რ(ამეთუ), ვ(ითა)რ, ვ(ითარმე)დ, ა(რამე)დ, ხ(ოლო), რ(აჰთ)ა; ნაცვალ-

სახელებიდან: რ(ომელი) (სხვადასხვა რიცხვსა და ბრუნვაში). სხვა ხანმეტი ხელნაწერებისაგან განსხვავებით, თანდებული „ზედა“ და ზმნიზედა „ფრიად“ ჩვენს ტექსტში ყოველთვის გაშლილი სახით გვხვდება.

სასვენ ნიშნებად გამოიყენება კავის მსგავსი ნიშანი (˘), რომელიც მოთავსებულია სტრიქონის ზევით (სავარაუდოდ, მცირე შესვენება), ნერტილი სტრიქონის შუაში (• მოკლე პერიოდი) და ორი ნერტილი (: თხრობის ან მუხლის ბოლოს), სტრიქონის შემავსებელი ნიშანი =>-----

ხელნაწერისათვის დამახასიათებელია „ვ“ გრაფემის გამოყენება „ვ“ გრაფემისა და „ოვ“-ს ნაცვლად: „ვ“ „ვ“-ს ნაცვლად: თავყანისცემა (27v), ხდინავს (29r), მიყავ (31r), სიმრავლჳ (32v), ხიყავ (35r), ნათესავ (44r), თევზთა (52r), ხიყავნ (59v), ხნებავს (62r), მიხდეკდეს (69r), საკსჳ (76r), ხროკევკდით(81r); „ვ“ „ოვ“-ს ნაცვლად: რქვმად (51r).

ხაზი გვინდა გავუსვათ ერთ თავისებურებას, რომელიც ასევე მხოლოდ ხანმეტი ხელნაწერებისთვის არის დამახასიათებელი: „ჟ“ გრაფემა გვხვდება „ო“-ს ნაცვლად¹, ზოგჯერ საკუთარ სახელებში ბერძნული „ა“-ს ნაცვლად: იჰჰანე (18r, 28r, 67r, 68v, 81r)²; იჰსეფს (33v); ასევე ჰდეს (18r, 39r) და ჰდენ (64r) ფორმებში.³

ხელნაწერის გადამწერისათვის დამახასიათებელია ერთი ნიუანსი: ტექსტში „შთ“ კომპლექსი „შდ“ კომპლექსით გადმოიცემა, იქნება ეს ზმნისნინი თუ ფუძე: დაშდეს (22v); შდახხედ (48v); შეაშდევს (50v); შდასლვა (77v); შდაცკვიან (78v); შეხიშდოვნიან (82v).

იდენტფიცირებული და გადმონერილი ტექსტების შედარებამ ოთხთავის წინარეათონური რედაქციის შემცველ ხელნაწერთან გვიჩვენა, რომ არაბულ-ქართული პალიმფსესტის სახით ჩვენ წინაშეა ადიშის რედაქციის ოთხთავის ხანმეტი ვერსია.

ადიშის რედაქციის ოთხთავის ხანმეტი ვერსიის არსებობა დიდი ხნის წინ იყო ნავარაუდები ადიშურ რედაქციაში გაპარული ხანმეტი ფორმების ანალიზის საფუძველზე.⁴ საბოლოოდ, ადიშის ხანმეტი ვერსიის რამდენიმე ფურცელი H-999 პალიმფსესტურ ხელნაწერში ამოიკითხა და 2014 წელს გამოაქვეყნა ლამარა ქაჯაიამ. მის მიერ ამოკითხულ იქნა მათეს სახარების ფრაგმენტები

¹ ქაჯაია, *საბანშიდური ოთხთავი*, გვ. 11.

² პალიმფსესტში შემორჩენილ ტექსტში მხოლოდ ერთ ადგილას გვხვდება ტრადიციული დანერილობა იოანესი – იოჰანე (მარკოზი 11:30).

³ აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ არათანმიმდევრულია გრაფემის გამოყენება ლ. ქაჯაიას მიერ გამოქვეყნებულ ხანმეტ ტექსტშიც, მაგალითად, ტექსტში „თხოვნა“ ზმნაში ო-ს ნაცვლად „ჟ“ გვხვდება მხოლოდ ერთხელ *ხითხჳედეს* ფორმაში (გვ. 47), სხვაგან კი ტრადიციულად „ო“ გრაფემა (გვ. 51, 53,) შდრ. ქაჯაია, *საბანშიდური ოთხთავი*, გვ. 47.

⁴ ადიშის ოთხთავი, გვ. 4-57.

მე-5, მე-6 და მე-7 თავებიდან, ასევე ლუკას სახარების 18:40-43 და 19:1-12 მუხლები.¹

ჩვენს ხელთ არსებულ არაბულ-ქართულ პალიმფსესტში ოთხი მასხარებლიდან შემორჩენილია მარკოზ, ლუკა და იოანე მასხარებლების ტექსტები:

მარკოზის სახარება: 7:14-15, 7:18, 7:20, 7:22-24; 11:28-33; 12: 1-5, 12: 25-33; 12: 42-13:1-8; 14:2-11, 14:43-44, 14:47, 14:49, 14:62, 14:63, 14:67-68, 14:70-71; 15: 46-47, 47-16:1; 16:1-4, 16:6, 16:7.

ლუკა მასხარებელი: 6:9-10, 6:12, 6:14-15, 6:17-21, 6:23, 6:25, 6:27, 6:29-33, 6:42, 6:45-46, 6:48, 6: 49; 7:1-3, 7:6; 7:33-50; 8: 1-16; 8: 18; 8: 20-21; 8: 23; 8: 24; 8: 25; 8: 26-33; 8: 52; 8: 55; 9: 1-2, 9: 5, 9: 7-13, 9: 14, 9: 16-19, 9: 22-23, 33-42.

იოანეს სახარება: 2:23-24, 3:1-5, 3:7-16.

როგორია დალესტნური ხელნაწერისა და H-999 პალიმფსესტურ ხელნაწერში გამოვლენილი ადიშის რედაქციის ხანმეტი ხელნაწერების ურთიერთმიმართება? მიუხედავად იმისა, რომ, ერთი შეხედვით, დალესტნური ხელნაწერი და H-999 პალიმფსესტი ჰგავს ერთმანეთს, ისინი მაინც ორი სხვადასხვა ხელნაწერის ნაწილებს წამოადგენენ, ამას ადასტურებს როგორც ხელნაწერთა ტექნიკური პარამეტრები (H-999 პალიმფსესტში სვეტებს შორის მანძილია 20 მმ, დალესტნურ პალიმფსესტში კი – 25 მმ, სტრიქონების რაოდენობა 21-19/20, გრაფემების რაოდენობა სტრიქონში: 13-17 – 9-12), ასევე დაქარაგმების წესებიც – დალესტნურ პალიმფსესტში „ზედა“ და „ფრიად“ გაშლილი სახით გვხვდება მაშინ, როდესაც H-999 ხელნაწერში ისინი დაქარაგმებული სახით არის წარმოდგენილი.²

ამრიგად, დალესტნური პალიმფსესტის სახით ჩვენს ხელთაა ადიშის რედაქციის შემცველი კიდევ ერთი ხანმეტი ხელნაწერი. ამდენად, ტექსტი, თუ ხანმეტ ფორმებს არ ჩავთვლით, ადიშის ხელნაწერთან მხოლოდ ვარიანტულ განსხვავებებს გვიჩვენებს, პროტოვულგატის ტექსტის შემცველი სხვა ხელნაწერებისაგან კი საგრძნობლად განსხვავდება. საილუსტრაციოდ მოგვაქვს ჩვენ მიერ ამოკითხული რამდენიმე მუხლი მარკოზის სახარების მეთერთმეტე თავიდან³:

11:29. ხ(ოლო) ი(ესო)კ მიხუგო და ხრქუა მათ: გკითხო თქუენ მეცა ერთი სიტყუაჲ, მომიგეთ მე, და გითხრა თქუენ მეცა რ(ომ)ლითა, ჴელმნიფებითა ამას ხკქმ:

¹ ლ. ქაჯაია, *საბანმიდური ოთხთავი*.

² იქვე, გვ. 7.

³ ტექსტი შევადარეთ პროტოვულგატის შემცველ შემდეგ ხელნაწერებს: **X** – ხანმეტი ოთხთავი (VII ს.); **O** – ოპიზის ოთხთავი (913 წ.); **D** – ჯრუჭის ოთხთავი (H 1660, 936 წ.); **E** – პარხლის ოთხთავი (A-1453, 973 წ.); **B** – ბერთის ოთხთავი (X ს.); **T** – წყაროსთავის ოთხთავი (A-98, X ს.); **M** – მარტვილის ოთხთავი (S-391, X ს.); **A^d** ანბანდიდი (IX ს.); **A** – ქსნის ოთხთავი (A 509, X ს.); **R** – O/Sin.geo.15 (978 წ.); **P** – O/Sin.geo. 30, **O**/Sin.geo. 38 (979 წ.); **S** – O/Sin.geo.16 (X ს.); **F** – ურბნისის ოთხთავი (A 28, XI ს.); **G** – პალესტინური ოთხთავი (H 1741, 1048 წ.); S 962 (1054 წ.).

ხოლო $> M$ | მიუგო იესუ M | მათ + გნებავს თუ C | სიტყუაჲ ერთი $XODEBTMARP$; სიტყუაჲ C | სიტყუაჲ+და M ; სიტყუაჲ+და თქუნ $XODEBTARP$ | და+მე $OEBTRP$; და+მეცა M | მეცა- $OEBTMARP$ | ვიქმ ამას M

11:30 ნათლისცემაჲ იოჰანწსი ცით გარდამო ხიყო ანუ კაცთაგან? მითხართ მე. იოვანწსი O ; იოვანესი $CDEBTMA$; იოჰანწსი RP | ცით გარდამო ზეცით $XODEBTMARP$

11:31. და განხზრახვიდეს ურთიერთას და ხიტყოდეს: ვთქუ{ათ} თუ ზეცით {გარ}დამო ხიყო, {გო}კრქუას ჩუ{ენ} რ{აჲს}ათჲს ა{რა} გრწმენა მი{სი}?

და|ხოლო $OEBTMARP$ + იგინი $XODETRP$ | განიზრახვიდეს $CODEBTMRP$ | ურთიერთას| თჲსაგან $XODEBTMARP$ | ვთქვათ თუ|უკუეთუ ვთქუათ $XODEBTMARP$ | ზეცით| ცით C | გარდამო - $XODEBTARP$ | ჩუნ+და $XODEBRP$

11:32. უკუეთუ {ხრ}ქუათ კაცთაგან, ხეშინ{ოდა} ერისაგან, რ{ამეთუ} ყოველთა ნი{ნა}ნარმეტყუე{ლადა} ხაქუნდა იო{ჰან}წს, რ{ამეთუ} ქეშმ{არი}ტად ნინანარ{მეტ}ყუელი ხიყო.

მისი + და $CODEBTMARP$ | ხრქუათ| ვთქუათ $XCODETRP$ | ათ B ; +თუ C | ხეშინდა|ეშინოდა C ; გუეშინის $XODEBTMARP$ | ერისაგან|ერისა $XODEBTMARP$; ამისგან M | ყოველთა|ყოველსა C ; ვითარმედ M | ნინანარმეტყულად C ; - $XODEBTA$ | ხაქუნდა| აქუნდა C ; იცოდეს $XODEBTARP$; უპყრის M | იოჰანწ- M | იოვანე $CODEBTA$; იოჰანე P | რამეთუ| ვითარმედ A | ქეშმარიტად- $XODEBMARP$ | ხიყო| იყო $OEBARP$; უპყრის იგი ყოველთა M

11:33. მიხუგეს ი(ეს)უს და{ა} ხრქუეს: ა{რა} უწყით. და მ{ი}ხუგო ი(ეს)უ და{ა} [ხრ]ქუა მათ: ა{რცა} მე გითხრა {თქ}უნენ, რ{ომ}ლითა {ჲ}ელმნიფებითა {ვიქ}მ ამას.

ამას+და $XCODEBMTARP$ | მიუგეს $CODEBMTARP$ + მათ $XODEBTRP$ | იესუს- MA | ჰრქუეს $CODEBTA$ | უწყით C | ვიცით $XOCEBTM$; უწყით+ვინაჲ იყო M | და- MA | ხოლო TRP | მიუგო $CODEBMTARP$ | იესუ მიუგო - A | + მათ ODE | ჰრქუა $CODEMBARP$ | მათ- ODE | ამას ვიქმ $ODETARP$

სრულიად განსხვავებულია პალიმფსესტის შემორჩენილი ფრაგმენტები ლუკას სახარების ტექსტისა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ნაგარაუდებია, რომ ადიშის ოთხთავის გადამწერს ნაკლები დედანი ეკავა ხელთ, ამიტომაც ლუკას სახარების ტექსტის ნაწილი (3:9-15:6; 17:25-23:2) მას სხვა რედაქციის ტექსტით აქვს შევსებული.¹ არაბულ-ქართულ პალიმფსესტში წარმოდგენილი ლუკას სახარება მე-6, მე-7, მე-8 და მე-9 თავის ფრაგმენტებს მოიცავს, ამდენად, პალიმფსესტური ტექსტის სახით ჩვენ ხელთ გვაქვს ადიშის რედაქციის ლუკას სახარების ოთხი თავის ფრაგმენტი, სწორედ იმ ნაწილიდან, რომელიც სამეცნიერო საზოგადოე-

¹ იმნაიშვილი, ადიშის ოთხთავი რედაქციულად, გვ.123-125.

ბაში განმტკიცებული აზრით, ადიშის ოთხთავში შევსებულია სხვა რედაქციის ტექსტით. მაშასადამე, ჩვენი ფრაგმენტი, H-999-სთან ერთად, ავსებს ლუკას თავის ადიშურ რედაქციას. და თავისუფლად შეგვიძლია ვისაუბროთ ლუკას სახარების მაგალითზე სამი განსხვავებული რედაქციის არსებობის შესახებ: ოპიზის (ჯრუჭ-პარხლის), ადიშის (დალესტნური პალიმფსესტი) და მესამე – რედაქცია, რომლითაც შეავსეს ლუკას სახარების ნაკლული ნაწილი ადიშში.

არაბულ-ქართული პალიმფსესტის ტექსტს ახასიათებს ყველა ის თვისება, რომელიც ადიშის ოთხთავისათვის არის დამახასიათებელი.

ჯერ კიდევ ივ. იმნაიშვილი აღნიშნავდა ადიშის რედაქციის განსაკუთრებულ და თავისებურ ლექსიკას¹, ჩვენ მიერ ამოკითხულ ფრაგმენტებშიც დასტურდება ეს თავისებურება ლექსიკა (მაგ.:ფიჩჰ, ტაგარი, შიში და სხვ.). ლუკას სახარების შემთხვევაში კი კიდევ უფრო მეტი თავისებურება იჩენს თავს, ტექსტში გვხვდება ისეთი სიტყვებიც, რომლებიც კონკრეტულ მუხლებში არ დასტურდება ოთხთავის წინარეათონური რედაქციის არცერთ ხელნაწერში. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს პალიმფსესტის ტექსტში ოთხთავის ქართულ რედაქციებში მყარად დამკვიდრებული „ამბორის-ყოფის“ ნაცვლად „კოცნა“ ზმნის გამოყენება. ეს ზმნა ჩვენს ტექსტში ორჯერ გვხვდება (ლუკა 7:38, 45), ამბორის-ყოფა კი მხოლოდ ერთხელ – „ჰამბოჰჰვრ მე არა მიყავ“ (ლუკა 7:45) ფორმით. საინტერესოდ გვეჩვენება „კოტრეულის“ გამოყენება „გოდორის“ ნაცვლად.²

პარეგავჴ (ფალ. *paregautk* – *Paregod*<*Parigaud*, ბერძ. *παραγασθης* სომხ. *Պարեգաստ* – კვართი, სამოსელი) ფორმა, რომელიც პალეკატს შეესაბამება. სიტყვა შემდეგ კონტექსტში გვხვდება, ლუკ.6:29 „{..}მიგიღოს ფიჩჰ, ნუ ხაყენებ პარეგავჴ[სა]ცა. ყოველსავე რასა ვინ ხითხოვდეს შენგან, ხეც“.³ სამწუხაროდ, ფურცელი ჩამოჭრილია, დაკარგულია როგორც მუხლის დასაწყისი, ისე პირველი ორი გრაფემა ყველა სტრიქონზე, შესაბამისად, ორი გრაფემა ჴ-სა და „ცა“ ნაწილაკებს შორის აღდგენილია.

„პარეგავჴ“ უნდა იყოს „პალეკარტის“ განსხვავებული ფორმა, რომელიც ამ სახით ძველ ქართულ ორიგინალურ თუ თარგმნილ ლიტერატურაში არ დასტურდება. სამაგიეროდ გვხვდება *პარეკავტი*, *პარეგავტი* *ფორმით*,⁴ ამ ლექსიკურ ერთეულს ვხვდებით მხოლოდ ორჯერ: ერთხელ გამოსვლათას 36-ე თავის 34-ე მუხლში ოპიზისა და ბაქარის ბიბლიებში: „ქმნეს პარეგავატი ზეზისა

¹ იმნაიშვილი, *ადიშის ოთხთავი რედაქციულად XXXb*, გვ.184-234.

² სიტყვა „კოტორი“ გვხვდება მათეს სახარების მეხუთე თავის 26-ე მუხლში ოპიზის რედაქციის ხელნაწერებში, თუმცა, „კოტრეული“ არცერთ სხვა რედაქციაში არ შეგვხვდრია.

³ „რომელი მიგიღებდეს სამოსელსა შენსა, კუართსაცა შენსა ნუ აყენებ“ – ასე გამოიყურება ლუკას სახარების 6:29 მუხლი როგორც წინარეათონური, ისე ათონური რედაქციის ოთხთავებში.

⁴ სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი, აბულაძე*, გვ. 614, 615.

ქმნულქსოილი აპრონისთვის და ძეთა მისთა“ (შდრ.:) და იზიდბოზიდის წამების ქართულ თარგმანში: „უბრძანა მსახურთა თ(ვ)სთა დაპებად პარეგავტი მისი“.

„პალეკარტი“ ისევე, როგორც „პარეგავტი“ ფალაურიდან ქართულსა და სომხურში შესულ სიტყვებად მიიჩნევა,¹ თუმცა ნასესხობის ზუსტი გზის დადგენა რთულია. ერთი რამ ცხადია, „პარეგავტი“ პროდუქტული არც სომხურისათვის გამხდარა, ამ სიტყვის გამოყენების ოთხი შემთხვევა გვაქვს მხოლოდ, სამი ძველ აღთქმაში (გამოს. 29:5; 2 მეფ.13:18, 2 მეფ.13:19), ერთი ახალში (მარკოზი 6:9), რომელთა შესატყვისადაც ქართულ ვერსიებში ძველ და ახალ აღთქმაშიც სამოსელი გვხვდება, მხოლოდ ადიშის რედაქციაში დასტურდება შესაბამის კონტექსტში „კვართი“:

ასევე საინტერესოა ლექსიკის შემდეგი მონაცვლეობაც:²

თუ – უკუეთუ 6:32

თაყუანისცემა – ლოცვა 6:12

ვაკე – ველი – 6:17

თანამდები – დაშჯა 6:37

მამანი – კაცნი 9:14

მთხრებლი – ჯურღმული 6:39

თანამდებს ხიქმთ – განკითხვა 6:39; 7:40

უმეტეს – უფროჲს 6:41; 9:13

განსრულებული – განკრძალული 6:40

ხედვა – განცდა 6:41

საინტერესოა „ვასხებ“ ფორმის ნაცვლად „სესხებ“ ფორმის გამოყენება (მასესხებელი) და სხვ.

ჩვენი დაკვირვებით, ჩვენს ხანმეტ ტექსტში სათარგმნი ენიდან ლექსიკური ერთეულის გადმოტანა ერთი, რომელიმე ლექსემით მყარად არ არის ჩამოყალიბებული, მაგალითად: *μύρον*-ის ნაცვლად გვხვდება როგორც „საცხებელი სულნელი“ (ლუკ.7:37), „საცხებელი“ (7:38) და „ნელსაცხებელი“ (მარკ.14:8); ასევე საინტერესოდ გვეჩვენება „*ἐν ἑαυτῷ*“ ფორმის თარგმნა „გონებით“ და პარალელურად „გულით“ ფორმით (ოპიზური რედაქცია ამ შემთხვევაში უპირატესობას „გულს“ ანიჭებს ან იყენებს ფორმას „თვსაგან“).

ერთ-ერთი ყველაზე განსხვავებულია პალიმფსესტში ცხრა ნეტარების ფრაგმენტი, რომელიც საკმაოდ არის დაზიანებული და თარგმნის პროცესში ფორმათა ძიების პროცესს გვიჩვენებს:

ლუკა 6:20-21 {ნეტ}არ, გლახაკთა {ს}ოვლითა, რ(ამეთოვ) თქ{ო}ვენი არს სასოვ{ფე}ველი ღ(მრთისა)ჲ. {ნე}ტარ, რ(ომე)ლთა ხმშ{ი}ს ან, რ(ამეთოვ) განძღენ. {ნ}ეტარ არს რ(ომე)ლნი ხტირთ ან, რ(ამეთოვ) ხიცინოდით.

¹ ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები*, გვ. 169-170.

² ლექსიკური მასალა მოგვაქვს ლუკას სახარებიდან, რადგან ის მეტ თავისებურებას ამჟღავნებს და სხვა თარგმანის არსებობასაც გვაგარაუდებინებს.

{ნეტ}'არ ნეტარ ხართ CODERPFAM | გლახაკთა|გლახაკნი CODERPFAM | თქო'კენი არს| თქუენი C | {ნეტ}'არ ნეტარ ხართ CODERPFAM | + თქუენ RP | ხმშ'იქს| გშის CD; გმშის EGAM; გშის AF; გმშისORP | განძღენ|განძღეთ ODERPFAM | {ნ}'ეტარ არს| ნეტარ ხართ CODERPFAM | ხტირთ| ჰსტირთO; სტირთ CDERPFAM | ხიცინოდით|იცინოდით CODERPFAM

შდრ.:Μακάριοι οἱ πτωχοί, ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν, ὅτι χορτασθήσεσθε. μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν, ὅτι γελᾶσθε.

ლუკას სახარების ხანმეტი ვერსიის თავისებურების საჩვენებლად მოგვაქვს კიდევ სამი მუხლი, რომელიც, ჩვენი აზრით, ყველაზე ნათლად აჩვენებს დაღესტნური ხელნაწერის განსხვავებულობას:

ლუკა 7:37-39

7:37 {...} აგრძნა, ვ(ითარმე)დ ინაჲ-ხოვდგამს მის ფარისეველისასა, მოხელო შიში სავსჲ საცხებლითა სოვლნელითა,

აგრძნა|ესმა CODERPFAM | +მას A | ვ(ითარმე)დ| რამეთუCRPFG | ინაჲ-ხოვდგამს|არს იგი სახ-ლსა შინა CODRPEFGAM | მოხელო|მოილო CODERPA | შიში|ალაბასრი C; ჭურჭრითა D; ჭურჭლითაOE; ალაბასტრი RPA; ალამბასტრიFG | სავსჲ – CODERP | საცხებლითა სულნელითა|ნელსაცხებლისა CG; ნელსაცხებლიODE; ნელსაცხებლისა RPAF

7:38 დადგა ოკოკანა ფერჳთა თანა ო(ვფლი)სათა {ტიროდა} და ცრემლითა მით ინყო დაღტობად ფერჳთა მისთა და თმითა თავისა თვსისაჲთა წარჳოცდა და ხაკოცებდა ფერჳთა მისთა და ხცხებდა საცხებლითა მით.

დადგა| და დადგა CODEFGA; ინყო RP | ოკოკანა- CODERPFG |ფერჳთა თანა | ფერჳთანაD | ოვფლისათა| მისთა CRPAFG; იესუსათა ODE |მისთა+და F | ტიროდა+იგი A | ცრემლითა მით – DE | ცრემლითა მით ინყო დაღტობად| და ინყო დაღტობად ცრემლითა CORPFG | თვსისაჲთა|მისისაჲთა ORG; თვსისთა F | წარჳოცდა| წარჳოცდა CA; წარჳოცად ODG; წარჳოცად ERPF | ხაკოცებდა| ამბორს უყოფდა CORPFG; ამბორს უყოფდა DE; აბორს უყოფდა A ; ამბორს -R |ხცხებდა| სცხებდა CERPF; ჰსცხებდა OD; ჰსცხებდა A | საცხებლითა|ნელსაცხებელსა CODERAFG; ნელსაცხებლსა P

7:39 ო(ითარც)ა იხილა ფარისეველმან მან, რ(ომელმან) მიხხადა მას ხი-ტყოდა გონებასა თვსსა ესე თოვმცა წინანარმეტყოველ ვინმე ხიყო. ცან {...}

რომელმან| რომელმანცა CRP; რომელმანცა-იგი ODEAFG | მიხხადა| ხადა CAFG; ჰხადა ODERP | მას+და AG | ხიტყოდა| იტყოდა A; თქუა CODERPFAM | გონებასა|გულსა CODEARPFAM | თვსსა+და იტყოდა O; თვსა +და თქუა A | თოვმცა| უკუეთუმცა ODERPA | წინანარმეტყელი ვინმე ხიყო|იყო წი-ნანამეტყული CODERPAFG

ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი საკითხი არის არაბულ-ქართული პალიმფსესტის ქართული ფენის თარიღის განსაზღვრა. როგორც სტატიის დასაწყისში აღვნიშნეთ, თამაზ და გვანცა გვანცელაძეებმა, რომლებმაც პირველებმა შემოიტანეს სამეცნიერო საზოგადოებაში ცნობა პალიმფსესტის შესახებ და განსაზღვრეს ტექსტის რაობა, ხელნაწერი VII-VIII საუკუნეებით დაათარიღეს: „ქართული ტექსტის მიახლოებითი დათარიღებისათვის მნიშვნელოვანია გაშიფრულ ტექსტში გამოყენებულ 6 ზმნაზე დაკვირვება. მათგან 2 ხანმეტი ფორმითაა წარმოდგენილი: ხიტყოდა და ხიყო, რაც შეეხება დანარჩენ 4 ზმნას – ჰრმვნენეს, ცხოვნდეს, იხილა, ცან – მათში არ არის პირის ნიშანი ხ-, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ტექსტი შედგენილია ხანმეტობის მოშ-

ლის დაწყების შემდეგ, ანუ VII-VIII საუკუნეების მერე, თუმცა ისიც ცხადია, რომ აქ ჯერჯერობით არ ჩანს ჰაემეტობის კვალი...“.¹

უნდა აღინიშნოს, რომ მოტანილი 4 ზმნური ფორმიდან, ერთი „ჰრნმენეს“ (ლუკა 8:12) თავად ავტორთა მიერ არის აღდგენილი, სავარაუდოდ, წინარე-თონური რედაქციის ხელნაწერების მიხედვით,² პალიმფსესტში იკითხება „რნმენეს“. სამწუხაროდ, ხელნაწერში ჩამოჭრილია წინამავალი ერთი სტრიქონი, ამდენად, ვერც ხანის არსებობას ვადასტურებთ და ვერც მის ნაკლებობას.

რაც შეეხება დანარჩენ სამ ფორმას (ცხომდენ, იხილა, ცან), პირველ ორში ხანმეტობა მოსალოდნელი არ არის, მესამე კი ხელნაწერში სხვანაირად იკითხება – არა „ცან“, არამედ „ცნა“ (მან, ის) ფორმით,³ რომელშიც ასევე არ არის მოსალოდნელი ხანმეტობა.

წარმოვადგენთ ტექსტის შესაბამისი ადგილების გამოქვეყნებულ და ჩვენს ნაკითხვებს:

	ლუკა 8:12-13	ლუკა 8:12-13
1	ნმენეს და ცხო	ნმენეს და ცხომ
2	დეს და სვ(?)ი...	დენ ⁷ და რ ⁷ ლ იგი
3	თ...დ...ს...სიდა	კლდესა ზედა
4	რ...ლითა მას უამ...	რ ⁷ ლთა მას უამს {ა }
5	ის.....სიხა	ისმინიან სიხა
6	რულითა დიდითა	როკლით შეინყნა
7		რიან სიტყოჲა ი
8		გი • და ძირნი
9		არა ხქონედ მათ

	ლუკა 7:39	ლუკა 7:39
1	ლითა მით	ლითა მითა:
2	...იხილა ფარი	ვ ^ა იხილა ფარი
3	სეველმან	სეველმან მან
4	რ ⁷ ნმიტ(?)ხ(?)აჭამად	რ ⁷ ნ მიხხადა მას •
5	ხიტყოდა გონე	ხიტყოდა გონე
6	ბასა თვსსა...	ბასა თვსსა ე
7	სით თუმცა წინა	სე თოვმცა წინა
8	წარმეტყუელ	წარმეტყოკელ
9	ვინმე ხიყო ცნა	ვინმე ხიყო. ცნა

¹ გვანცელაძე-გვანცელაძე, ქართული ეპიგრაფიკული..., გვ. 71.

² შდრ.: შანიძე, სამი შატბერდული ოთხთავი, გვ. 215.

³ სხვათა შორის, ასევე აქვს ამოკითხული ფორმა თეიმურაზ გვანცელაძესაც, თუმცა მსჯელობისას ფორმა შეცვალა, იხ. გვანცელაძე-გვანცელაძე, ქართული ეპიგრაფიკული..., გვ. 70.

ჩვენი დაკვირვებით, უკვე გადმონერილ და იდენტიფიცირებულ ტექსტებში ხანმეტობა კანონზომიერად არის გატარებული და დარღვევის შემთხვევები არ ფიქსირდება, თუმცა ტექსტების დეტალურმა შესწავლამ შეიძლება სხვა სურათი გვიჩვენოს. დღესდღეობით კი ხელნაწერი შეიძლება V-VI საუკუნეებით დათარიღდეს.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი ადიშის რედაქციის წარმომავლობის თემაა. დიდი ხანია სამეცნიერო საზოგადებაში ისმის კითხვები: 1. ადიშის რედაქცია არის დამოუკიდებელი თარგმანი თუ ჯრუჭ-პარხლის რედაქციის ტექსტის მიზანმიმართული სწორება. 2. არმენიზმები ტექსტში მხოლოდ შემთხვევითი მოვლენაა თუ მიზანმიმართული რედაქტირების შედეგი.¹ წინამდებარე სტატია მიზნად არ ისახავს ამ რთულ კითხვებზე პასუხის გაცემას, თუმცა ვფიქრობთ, ტექსტის გამოქვეყნება მრავალ საკითხს ახლებურად დააყენებს. საკმარისია თუნდაც ხელნაწერის დუალიზმი – თუ ორთოგრაფია, ბერძნულ დედანს გვავარაუდებინებს (ჭ გრაფემის გამოყენება, ასევე ბერძნული ფშვინვის ნიშნის ჰ გრაფემით გადმოტანა, შდრ. ფშვინვის ნიშანი „რაბის“ წინ, ჩვენს ხანმეტ ტექსტში „ჭრაბი“ ფორმით არის წარმოდგენილი), ტექსტის ნაწილი თითქოს სომხურზე დამოკიდებულებას აჩვენებს (ხიტყოდა გონებასა თვსსა / თქუა გულსა თვსსა შდრ.: *ասէր, ընդ միսս իւր / Է՛րբ Է՛ն Է՛ստ՛ն ԼԷ՛ցա՛Վ*).

ამრიგად, ადიშის ვერსიის ხანმეტი რედაქციის კიდევ ერთი ხელნაწერის აღმოჩენამ საბოლოოდ დაამტკიცა ადიშის ხანმეტი ვერსიის არსებობა. ამასთანავე, ლუკას სახარების დალესტნურ პალიმფსესტში ამოკითხული ტექსტით ხელთ გვაქვს ადიშის რედაქციის ლუკას სახარების ნაკლული ტექსტის ხანმეტი ვერსია, რაც ამ რედაქციის ტექსტოლოგიური კვლევის და თარგმანის წარმომავლობის კიდევ უფრო მეტ შესაძლებლობას იძლევა.

დამოწმებული ლიტერატურა

ადიშის ოთხთავი, სარჯველაძე = ადიშის ოთხთავი 897 წლისა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და ლექსიკონი დაურთეს ე. გიუნაშვილმა, დ. თვალთვაძემ, მ. მაჩხანელმა, ზ. სარჯველაძემ და ს. სარჯველაძემ, ზ. სარჯველაძის საერთო რედაქციით, თბილისი, 2003.

ანდრონიკაშვილი, *ნარკვევები* = ანდრონიკაშვილი მზ., *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან*, თბილისი, 1966.

გვანცელაძე-გვანცელაძე, *ქართული ეპიგრაფიკული...* = გვანცელაძე გ., გვანცელაძე თ., ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები დალესტანში და ახლად გამოვლენილი ხან-

¹ ჭელიძე, *წმინდა ნერილის ქართულად ...*

მეტი პალიმფსესტი (წინასწარი ცნობა), „ფილოლოგიური პარალელები. სამეცნიერო შრომების კრებული, N8 (2016), გვ. 63-75.

იმნაიშვილი, ადიშის ოთხთავი რედაქციულად = იმნაიშვილი ივ., ადიშის ოთხთავი რედაქციულად, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები XXVIII (1946), გვ. 119-162.

იმნაიშვილი, ადიშის ოთხთავი რედაქციულად XXXb = იმნაიშვილი ივ., ადიშის ოთხთავი რედაქციულად, ლექსიკური ანალიზი, *თსუ შრომები XXXb-XXXIb (1947)*, გვ. 183-234.

სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი*, აბულაძე = სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული*, აგოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილ. აბულაძემ, ტ. II, თბილისი, 1993.

ქაჯაია, *საბანმიდური ოთხთავი* = ქაჯაია ლ., *საბანმიდური ოთხთავი*, პალიმფსესტი, თბილისი, 2014.

შანიძე, *სამი შატბერდული ხელნაწერი* = შანიძე ა., *ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია: სამი შატბერდული ხელნაწერის (897, 936 და 973 წწ.) მიხედვით*, თბილისი, 1945.

ჭელიძე, *წმინდა წერილის ქართულად ...* = ჭელიძე ე., წმინდა წერილის ქართულად თარგმნა-რედაქტირების ძირითადი ეტაპები („მცხეთური დავითნისა“ და „ადიშის ოთხთავის“ მაგალითზე), *ქრისტიანობის 20 საუკუნე საქართველოში*, თბილისი, 2004.

Гванцеладзе-Хапизов, *Грузино-Арабский палимпсест из Дагестана* = Гванцеладзе Т., Хапизов Ш. Ш., *Грузино-Арабский палимпсест из Дагестана, История, Археология и Этнография Кавказа № 14 (2018)*, с. 8-12.

Dali Chitunashvili

Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts

THE UNKNOWN MANUSCRIPT OF THE KHANMETI GOSPELS

Summary

The Georgian Palimpsest preserved at the Makhachkala Institute of History, Ethnography and Archeology in the capital of Dagestan became known to the general public in 2016 as a result of a lecture read by a researcher of the same institute, Shahban Hafizov at Tbilisi State University. On the basis of this talk and the two photos provided to Teimuraz Gvantseladze by a Dagestani scholar, Teimuraz Gvantseladze co-authored a paper that identified the palimpsest as a text containing the *Khanmeti* Gospel and dated it to 7th-8th centuries. In 2018, within

the framework of an expedition organized by the National Center of Manuscripts, I had the opportunity to work on the palimpsest preserved in Dagestan.

The analysis of the manuscript and a full transcription of the palimpsest text led me to the following conclusion: The upper layer of the 83-page Arabic-Georgian palimpsest containing the Sufi text is dated by Dagestani colleagues to no later than the 17th century, the manuscript had been moved to Makhachkala from the Laki district village of Ubri in the 60s of the last century. One page of the Arabic manuscript represents ¼ of the Georgian manuscript; therefore, we have fourteen full folios of the Georgian manuscript, thirteen half folios and also ¼ of one page (40, 41, 42 pages of the manuscript are indecipherable). The surviving margins on some pages of the manuscript allowed us to reconstruct the original page size of the Georgian manuscript. Its size must have been 340x210 mm.

The Georgian text is executed with a refined *Asomtavruli* – B, Q, Š, W, Ž graphemes are concise, which confirms the early dating of the manuscript. The copying of the palimpsest confirmed that we have a hitherto unknown manuscript of the *Khanmeti* Gospel.

Excerpts from the Gospels of Mark, Luke, and John are present in the Palimpsest (**Mark:** 7:14-15, 7:18, 7:20, 7:22-24; 11:28-33; 12: 1-5, 12: 25-33; 12: 42-13:1-8; 14:2-11, 14:43-44, 14:47, 14:49, 14:62, 14:63, 14:67-68, 14:70-71; 15: 46-47, 47-16:1; 16:1-4, 16:6, 16:7. **Luke:** 6:9-10, 6:12, 6:14-15, 6:17-21, 6:23, 6:25, 6:27, 6:29-33, 6:42, 6:45-46, 6:48, 6: 49; 7:1-3, 7:6; 7:33-50; 8: 1-16; 8: 18; 8: 20-21; 8: 23; 8: 24; 8: 25; 8: 26-33; 8: 52; 8: 55; 9: 1-2, 9: 5, 9: 7-13, 9: 14, 9: 16-19, 9: 22-23, 33-42. **John:** 2:23-24, 3:1-5, 3:7-16). The textual study of the Gospels and its comparison with the early manuscripts containing the proto-Vulgate have shown that the Arabic-Georgian palimpsest has preserved the texts from the Adishi edition of *Khanmeti* Gospel. In addition, the palimpsest has preserved the part of the Luke's Gospel, which due to the damage of the original text, has been filled with the texts from other version of the Gospels by the copyist of the Adishi manuscript and this very fragments shows different and very interesting translation of the Luke's Gospels text.

Based on our observations, in the texts that have already been copied and identified, *khanmetoba* has no irregularities although a detailed study of the texts may disclose a different picture. Currently, the manuscript is dated to the 5th-6th cc.